

Pak risico's op arbeidsrechtenschendingen bij de productie van bedrijfskleding-met-leer aan, door ambitieuze toepassing van de Internationale Sociale Voorwaarden (ISV)

Maatschappelijk Verantwoorde Overheidsinkoop van bedrijfskleding-met-leer

Paper | Maart 2023

Ter introductie

Deze informatie is bedoeld voor iedereen die betrokken is bij de centrale en decentrale overheidsinkoop van bedrijfskleding, in het bijzonder van kleding en schoeisel die geheel of gedeeltelijk van leer vervaardigd zijn. We bieden informatie over de risico's op misstanden bij de productie van deze artikelen, en handvaten om de inkoop van bedrijfskleding-met-leer te verduurzamen.

Maatschappelijk Verantwoorde Inkoop van bedrijfskleding

De Nederlandse overheid is een belangrijke afnemer van bedrijfskleding, waaronder ook bedrijfskleding-met-leer. Jaarlijks wordt er voor miljoenen euros ingekocht, van legerlaarzen tot riemen, van representatieve pumps tot lashandschoenen. Opdrachtgevers zijn de aanbestedende diensten van centrale en decentrale overheden. De overheid wil, in haar eigen woorden, haar inkoopkracht benutten voor het versnellen van duurzame transitie, voor het inschakelen van kwetsbare groepen, en om innovatief in te kopen¹. Sterker nog, de overheid heeft als inkoper en opdrachtgever duidelijke verplichtingen op het gebied van Maatschappelijk Verantwoord Inkopen (MVI). De basis hiervoor wordt gevormd door het begrip *due diligence*, oftewel gepaste zorgvuldigheid, ontleend aan de *United Nations Guiding Principles* en de OESO-richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen. Deze internationale instrumenten geven het normatieve kader aan waarbinnen de Nederlandse overheid opereert. Door middel van de zogeheten Internationale Sociale Voorwaarden (ISV) wil de Rijksoverheid hier invulling aan geven.

Together for Decent Leather

Deze informatie wordt u aangereikt door [Together for Decent Leather](#), een driejarig EU-gefinancierd project dat zich richt op het verbeteren van arbeidsomstandigheden in de leer- en lederwarenindustrie in Bangladesh, India en Pakistan. SOMO heeft in samenwerking met [Arisa](#), [Cividep India](#), [Bangladesh Labour Foundation](#) en [NOW Communities](#) onderzoek gedaan naar handelsstromen en ketenrelaties².

Honderden arbeiders zijn geïnterviewd over arbeidsomstandigheden bij tientallen looierijen en fabrieken in Ambur, India; groot-Dhaka, Bangladesh; en Karachi, Pakistan. Al deze bedrijven produceren voor merken en retailers die actief zijn op de Europese markt.

Risico's op arbeidsrechtenschendingen bij de productie van bedrijfskleding-met-leer

Het leeuwendeel van de wereldwijde productie van kleding en schoenen vindt plaats in lage inkomens-landen als China, Bangladesh, India, en Pakistan. Het is algemeen bekend dat arbeidsrechtenschendingen aan de orde van de dag zijn [in deze industrie](#). Bij de productie van (bedrijfs)kleding waar leer in verwerkt is, spelen extra issues die samenhangen met het specifieke productieproces van leer en lederwaren, en met de precaire maatschappelijk en economische positie van de arbeiders in deze industrie. Niet alle problemen doen zich altijd en overal voor, maar de risico's zijn levensgroot.

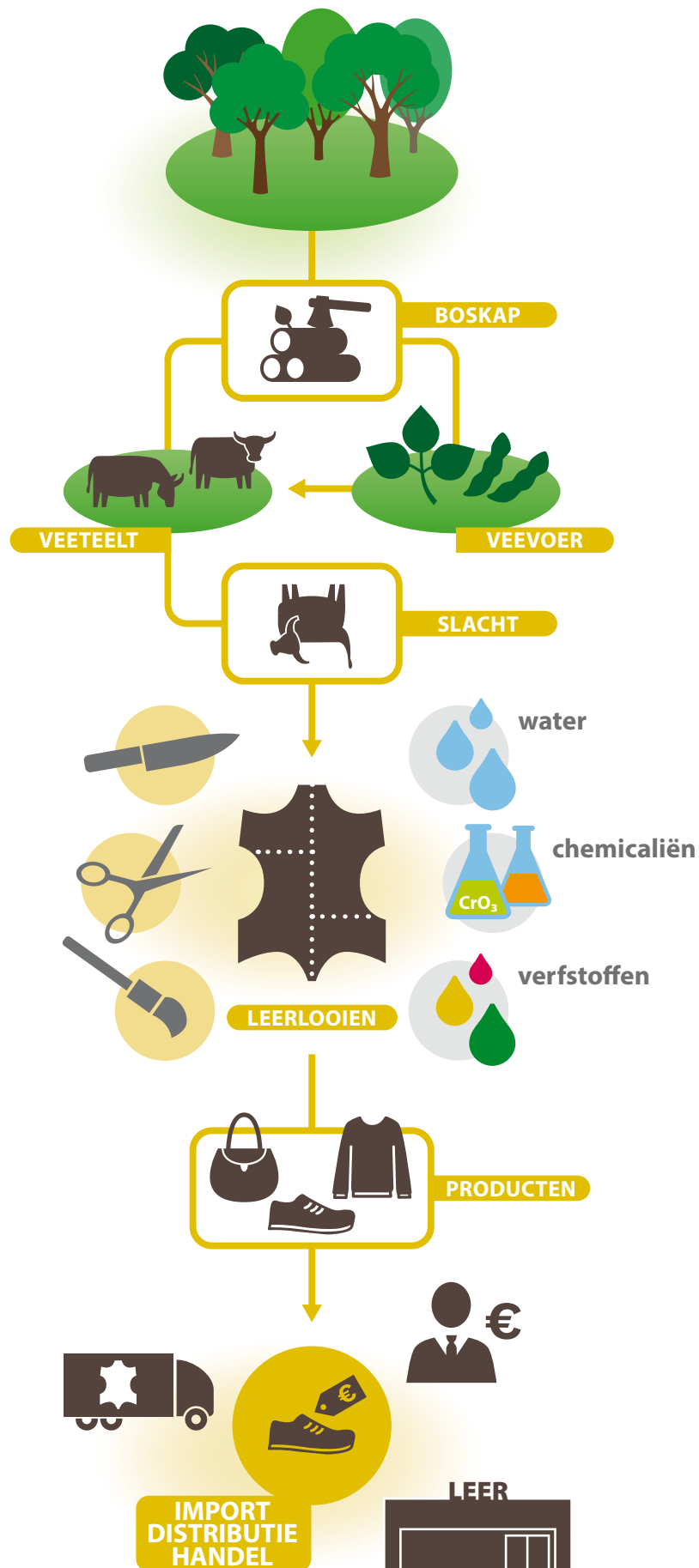
Het is op dit moment niet goed mogelijk een helder beeld te krijgen van de werkelijke impact van het Nederlandse MVI-beleid op de inkoop van bedrijfskleding-met-leer. Wij pleiten voor beleid dat een ambitieuze toepassing van de UNGP's en het due diligence-proces waarmaakt. De aanbevelingen die we hier formuleren zijn gericht op striktere toepassing en op aanscherping van bestaand beleid.

Problemen bij de productie van leer, lederwaren en bedrijfskleding-met-leer

Complexe ketens

Er komt veel kijken bij het maken van leren kleding. De productieketens zijn complex en wereldomspannend. Het basismateriaal, huiden, is een belangrijk bijproduct van de vleesindustrie. Bossen worden gekapt om plaats te maken voor weidegronden voor met name runderen en voor de teelt van diervoedergewassen. De huiden moeten tal van bewerkingen ondergaan om er bruikbaar leer van te maken: verhitten, oprekken, drogen, verven, invetten, embosseren, op maat knippen of stansen, al naar gelang het beoogde eindproduct. Daarbij worden allerlei metalen en chemicaliën gebruikt – waaronder het kankerverwekkende chroom-6. Ook is er veel water nodig. Al deze processen vinden niet noodzakelijkerwijs binnen één land of onder één dak plaats. Veehouderij, slachthuis, looierij en schoenenfabriek zijn vaak op zichzelf staande bedrijven, gevestigd in verschillende landen. Uitzendbureaus, agenten, tussenhandelaren en inkoopkantoren spelen een rol in het organiseren van het productieproces. In lagelonenlanden worden delen van het productieproces daarnaast vaak uitbesteed aan informele familiewerkplaatsen en thuiswerkers.

De productieketen van leer

“My job for 12 years already is to help finish the gloves. I can make 800 PKR a day (2,61 EUR)³. But, sometimes there are no materials. Without materials no work, without work no pay.”

Ali, 19 years

In de EU wordt bedrijfskleding op de markt gebracht door gespecialiseerde import-bedrijven, distributeurs, grootwinkelbedrijven en superhandelaren⁴. Ook in Europa wordt overigens leer en lederwaren geproduceerd, met name in Italië.

Werkgelegenheid versus arbeidsrechtenschendingen

De exportgerichte kleding- en schoenenindustrie in Bangladesh, India, Pakistan en in andere landen in Azië biedt miljoenen mensen werk, maar is ook het toneel van systematische arbeidsrechtenschendingen, blijkt uit onderzoek door Together for Decent Leather⁵. Hoewel arbeidswetgeving in productielanden er op papier vaak wel goed uitziet, komt er van inspectie en handhaving onvoldoende terecht.

Onverantwoorde inkooppraktijken

Internationale bedrijven die hun productie uitbesteden aan fabrieken in laagelonenlanden dwingen lage prijzen en snelle leveringstijden af. Bedrijven verplichten hun toeleveranciers tot zogenoemde ‘social audits’, ofwel bedrijfsinspecties, waar certificeringen uitrollen. Echter, uit [onderzoek](#) blijkt keer op keer dat deze controles niet solide zijn en de certificeringen verre van waterdicht.

Discriminatie

Werk in de leer- en lederwarenindustrie staat in Bangladesh, India, Pakistan niet in hoog aanzien. De arbeidspopulatie bestaat voornamelijk uit mensen die om verschillende redenen onderaan de sociaal-economische ladder bungelen, zoals vrouwen, adolescenten, migranten, contractarbeiders, dagloners, thuiswerkers, of mensen behorend tot een [religieuze minderheid of met een lage kaste-achtergrond](#). Een laag opleidingsniveau, taalbarrières en discriminatie maken dat deze mensen niet goed voor hun rechten op kunnen komen. De [corona-crisis](#) heeft deze al kwetsbare arbeiders ook nog eens fors geraakt.

“Since my father died five years ago, I was 17 at the time, I have to provide for my siblings. We are from Turbat, in Balochistan, more than 600 km. from Karachi. The only work available back home is construction work at the border. We had no choice but to come here.”

Ahmed, 22

Lage lonen, lange werktijden

De wettelijk minimumlonen in deze sector zijn over het algemeen zo laag dat mensen niet of nauwelijks kunnen voorzien in de eerste basisbehoeften als huisvesting, voedsel, drinkwater, onderwijs en gezondheidszorg. Arbeiders worden bovendien regelmatig onder het wettelijk minimumloon betaald. Lange werktijden zijn aan de orde van de dag. Werkweken van zeven dagen zijn eerder regel dan uitzondering. Arbeiders moeten soms tot wel 24 uur per week overwerken. En zelfs met deze extra uren komen arbeiders niet aan een leefbaar loon.

“I have been working at this workshop making gloves for almost 16 years. Every day, I sit on this stool for at least 12 hours on end. Sometimes I am sitting here for 28 hours at a stretch.”

Iqbal, 30 years

Veiligheid en gezondheid op de werkplek ontbreekt

Het werk in leerlooierijen levert fikse gezondheidsrisico's op. Arbeiders komen rechtstreeks in contact met gevaarlijke stoffen, omdat beschermende handschoenen, laarzen en/of maskers ontbreken. Looierijen en fabrieken zijn vaak slecht geventileerd. Machines zijn niet beveiligd. Ook kan er sprake zijn van intimidatie en seksueel geweld tegen vrouwen.

“I don't even remember how long I have been working here. I started when I was very small, a toddler only. My first task was cutting. I was so small I could barely hold the scissors. Working with leather causes me skin issues. It gets very itchy. My father and brother have it too. We all do.”

Khaleel, 16 years

Geen vakbonden

Vrijheid van vakvereniging en het recht op collectieve arbeidsonderhandelingen zijn fundamentele arbeidsrechten, maar arbeiders in de leerindustrie zijn nagenoeg ongeorganiseerd. De overheid en werkgevers maken het arbeiders erg lastig om een vakbond op te richten. De vakbonden die er zijn, hebben weinig in de melk te brokkelen en tot stevige CAO-afspraken komt het vrijwel nooit. Volgens geldende arbeidswetgeving kunnen hele groepen werkenden, zoals thuiswerkers, arbeiders zonder arbeidsovereenkomst, en migranten zich zelfs niet bij een vakbond aansluiten. Vrouwen en thuiswerkers zijn niet altijd welkom bij de meer traditioneel ingestelde vakbonden.

Geen arbeidscontract, geen ID

De meeste arbeiders in deze sector in India, Pakistan en Bangladesh hebben geen formele arbeidsovereenkomst; dat betekent dat zij geen poot hebben om op te staan als hun werkgever eenzijdig veranderingen in werkafspraken afdwingt of hen de laan uitstuurt. Veel mensen die in deze sector werken hebben niet eens een identiteitsbewijs. Hun mogelijkheden om steun te krijgen van de overheid worden ook daardoor extra beperkt.

“I started working here when I was five years old. My three brothers and two sisters are also in this business.”

Hamid, 14 years

De Europese markt voor bedrijfskleding

Nederland is, als onderdeel van de Europese Unie (EU), geen onbelangrijke markt voor bedrijfskleding. Volgens het Centrum ter Bevordering van Import uit Ontwikkelingslanden (CBI)⁶ ging er in 2020 in de EU zo'n 2.7 miljard euro om. Dit komt grofweg neer op 139 miljoen items. In de EU is Duitsland de grootste importeur van bedrijfskleding, gevolgd door Frankrijk, Nederland, België, Italië en Polen. Een groot deel hiervan komt direct uit productielanden als China, Tunesië en Bangladesh. Van de bedrijfskleding die Nederland in 2020 importeerde kwam 18,1% uit ontwikkelingslanden, meldt het CBI⁷. Daarnaast leveren ook landen binnen de EU bedrijfskleding aan Nederland, die zij op hun beurt weer importeren uit productielanden in Azië. Het CBI maakt geen onderscheid naar bedrijfskleding die geheel of gedeeltelijk uit leer bestaat. Andere (betaalde) bronnen met handelsgegevens zoals [Access2Markets](#) en [GlobalWits](#) bieden wel details over specifieke leren producten.

Veiligheidshandschoenen en laarzen

Voorbeelden van geïmporteerde bedrijfskleding die geheel of gedeeltelijk uit leer bestaat, zijn veiligheidshandschoenen en laarzen. Nederland voerde in 2021 in totaal voor 29 miljoen euro aan veiligheidshandschoenen in; 55% hiervan kwam uit niet-EU-landen, waaronder India, Pakistan en China⁸. Van de EU-landen was België de belangrijkste handelspartner. Niet omdat België zelf veel produceert, maar omdat goederen via de haven van Antwerpen Europa binnenkomen⁹.

Nederland importeerde in 2021 voor een totale waarde van 122 miljoen euro aan veiligheidslaarzen; waarvan tweederde uit EU-landen. Ook voor Nederland was China een belangrijke leverancier¹⁰.

Categorie Bedrijfskleding Rijk

In Nederland wordt de rijksinkoop van werkkleding, werkschoeisel, medische kleding, persoonlijke beschermingsmiddelen, sportkleding, representatieve- en uniformkleding grotendeels geregeld door de [Categorie Bedrijfskleding Rijk](#). De Categorie Bedrijfskleding is ondergebracht bij de Defensie Materieel Organisatie (DMO) van het Ministerie van Defensie. De Categorie is verantwoordelijk voor de hele inkoopcyclus: van de inventarisatie van de behoeften aan bedrijfskleding bij de rijksdiensten tot de vertaling naar concrete inkooptrajecten en het opstellen van raamovereenkomsten per perceel. Ook het strategisch contractmanagement – het monitoren en waar nodig bijsturen van de voortgang van de raamovereenkomsten – wordt door de Categorie verzorgd. Die faciliteert op deze manier een twintigtal 'klanten', uiteenlopend van het Ministerie van Defensie en de Kustwacht tot de Rijksbeveiligingsorganisatie en de Raad van de Rechtspraak.

De Politie valt niet onder de Categorie Bedrijfskleding Rijk, maar heeft een eigen inkoopapparaat. Wat betreft 'operationele kleding' valt ook het Ministerie van Defensie niet onder de Categorie. De eigen inkoop van Defensie gaat via het Kleding en Persoonsgebonden Uitrustingsbedrijf (KPU). Defensie werkt met grote samengestelde percelen waar slechts weinig leveranciers aan kunnen voldoen.

In termen van het aantal dragers van bedrijfskleding is het Ministerie van Defensie de grootste dienst met 63.000 personen. De Dienst Justitiële Inrichtingen is de één na grootste klant met 11.050 dragers. De Douane (3.700), het Openbaar Ministerie (2.600), het RIVM (1.900), Rijkswaterstaat (1.500) en de Rijksschoonmaakorganisatie (1.400) zijn ook het vermelden waard¹¹.

Categorieplan

De Categorie Bedrijfskleding werkt met categorieplannen. Tot voor kort was het Categorieplan Bedrijfskleding Rijk 2018-2021 van kracht. Op 21 januari 2023 is het [Categorieplan Bedrijfskleding Rijk 2022-2024](#) gepubliceerd, met geactualiseerde doelstellingen, keuzes, plannen en acties. De Categorie blijft inzetten op duurzame consumptie en productie van kleding en textiel. Het nieuwe categorieplan geeft in het kort de productieketen van bedrijfskleding weer en noemt verscheidene materialen die zoal gebruikt worden. Het categorieplan refereert aan de risico's op slechte arbeidsomstandigheden in de mondiale kledingindustrie, maar zonder al te veel detail. Leer ontbreekt in de analyse. Het nieuwe categorieplan formuleert als doelstelling voor de middellange termijn onder meer: "due diligence, naast de algemene verplichting, bij meerdere grote contracten de daadwerkelijke bijdrage concreter definiëren en monitoren"¹².

Bedrijfskleding-met-leer

In 2018 kocht de Categorie voor €25 miljoen aan bedrijfskleding in. Als het gaat over bedrijfskleding waar (mogelijk) leer in verwerkt zit, zijn met name de volgende productgroepen interessant: persoonlijke beschermingsmiddelen (inkoopwaarde €9,2 miljoen), en werk- en representatieve kleding, uniformen, schoeisel en accessoires (€8,7 miljoen)¹³. Denk hierbij aan de volgende artikelen: beschermende kleding, hoofdbescherming, valbescherming en gelaatsbescherming; handschoenen, zoals motorhandschoenen, lashandschoenen, veiligheidshandschoenen; laarzen, zoals motorlaarzen en legerlaarzen; verschillende soorten schoenen, van veiligheidsschoenen tot representatieve pumps; jassen; broeken; motorpakken; riemen; tassen, etcetera. Leer maakt meer en meer plaats voor synthetische materialen, maar voor bepaalde kledingstukken en accessoires blijft leer toch gewild.

Politiekleding van leer – handschoenen, schoenen en accessoires

Als een van de grootste werkgevers in Nederland heeft de Politie een inkoopvolume van meer dan twee miljard euro per jaar¹⁴. "Hierdoor kan de Politie in de uitdraag van aanbestedingen, verduurzaming een rol laten spelen", aldus de Visie op duurzaamheid van de Politie van mei 2020¹⁵.

Sinds 2014 zijn bij de Politie de leren jassen uit het standaarduniform verdwenen. Andere artikelen in de uitrusting van politiemensen zijn nog wel van leer, namelijk schoenen, handschoenen, en een aantal accessoires. Schoenen die behoren tot de operationele en representatieve politieuniformen zijn momenteel allemaal van leer. Er wordt nu een nieuwe aanbesteding voor schoenen voorbereid. Het is mogelijk dat daarbij van leer wordt afgestapt.

De uitrusting van de Mobiele Eenheid (3.500 mensen) omvat volledig leren handschoenen. Hier worden 400 paar per jaar van ingekocht. Operationele handschoenen zijn ook gedeeltelijk van leer. Deze twee groepen handschoenen worden in Vietnam en in Europa geproduceerd.

Politiemotoragenten dragen ook handschoenen die gedeeltelijk van leer zijn gemaakt, deze worden in Indonesië en Pakistan geproduceerd. Alle executieve werknemers van de Politie (44.000 mensen) hebben een leren legitimatiebewijshouder. Daarnaast zijn de draagriemen van wapenstokken van leer, alsook de riemen van de wapenschilden van de ME¹⁶.

Defensie – legerlaarzen

Defensie is momenteel bezig ruim 45.000 militairen (inclusief reservisten) in het nieuw te steken. Het gaat onder andere om gevechtslaarzen¹⁷. De laarzen, met keuze uit 22 modellen¹⁸, worden geleverd door Groenendijk Bedrijfskleding B.V. met wie in april 2021 een contract is getekend. “De Meindl gaat er uit, en die wordt vervangen door de Haix”¹⁹. Haix is een Duits bedrijf, gevestigd in Mainburg, dat in Duitsland produceert en exclusief leer gebruikt van Europese stierenhuiden van gecertificeerde Europese toeleveranciers²⁰.

Defensie – pumps en enveloptassen

‘Niet-operationele kleding’ wordt wel via de Categorie ingekocht. Recentelijk hebben medewerkers van de Luchtmacht bijvoorbeeld een nieuw avondtenue aangemeten gekregen. Dit tenue bestaat naast een jasje, een vestje en een pantalon/rok, ook uit schoenen (voor mannen), pumps (voor vrouwen), een schoudertas, en een enveloppetas²¹. Wie de leveranciers van de leren artikelen zijn en waar deze geproduceerd worden is (ons) niet bekend.

Voorbeelden van aanbestedingen inzake bedrijfskleding-met-leer van de afgelopen jaren

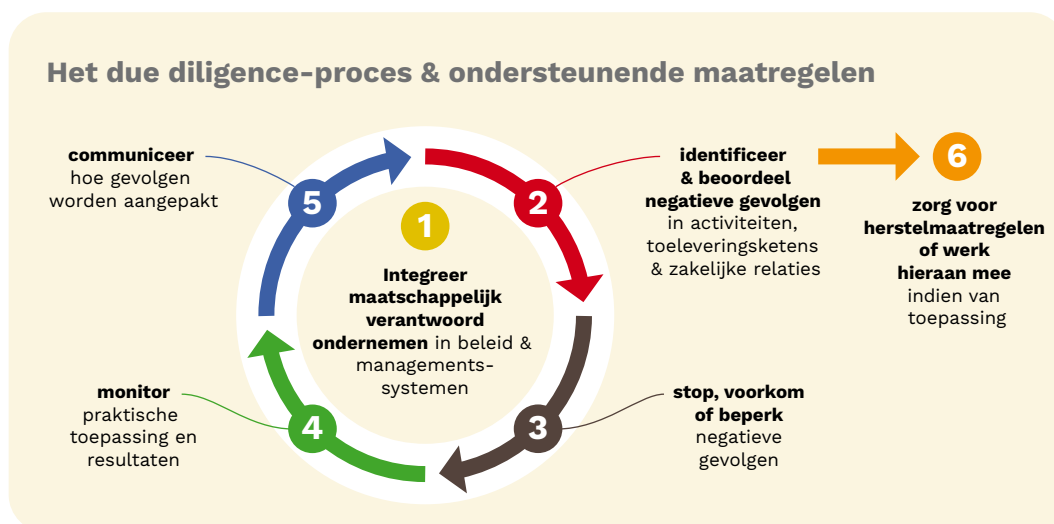
Producten	Jaar	Opdrachtgever	Opdrachtnemer	Waarde	Bron
Leren handschoenen	2017	Ministerie van Defensie	Dutraco Gouda B.V.	€ 952.000	Categorieplan Bedrijfskleding Rijk 2018-2022
Lederen riemen en tassen	2017	Ministerie van Defensie	Pacor Pamero	onbekend	Categorieplan Bedrijfskleding Rijk 2018-2022
Leren riemen, tassen en handschoenen	?	Ministerie van Defensie	onbekend	€ 920.000	Categorieplan Bedrijfskleding Rijk 2018-2022
Uniformschoenen	2020	Ministerie van Defensie	Arwy NV	€ 2.800.000	Categorieplan Bedrijfskleding Rijk 2018-2022
Gevechtslaarzen voor 45.000 militairen	2021-2023	Ministerie van Defensie	Groenendijk Bedrijfskleding B.V.	onbekend	https://www.defensie.nl/onderwerpen/materieel/kleding-en-uitrusting/actueel-en-planning
Leren handschoenen, 2.800 paar in de loop van 7 jaar (ca. 400/jaar)	onbekend	Politie (Mobiele Eenheid)	onbekend	onbekend	Contactpersoon bij de Politie
Lederwaren (1. riemen en tassen, 2. handschoenen)	Start aanbestedingsprocedure: maart 2022. Verwachte start contract: 1 maart 2023	onbekend	onbekend	€ 1.000.000	Categorieplan Bedrijfskleding Rijk 2022-2024

Normatief kader internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen en inkopen

Gepaste zorgvuldigheid / due diligence

Internationaal zijn standaarden ontwikkeld inzake maatschappelijk verantwoord ondernemen bij het internationaal zakendoen (IMVO). De belangrijkste instrumenten zijn de [UN Guiding Principles on Business and Human Rights \(UNGPs\)](#) en de [OESO-Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen](#). Voor de kleding- en schoenen-industrie heeft de OESO sectorspecifieke richtlijnen uitgebracht. Deze instrumenten maken duidelijk wat er van bedrijven verwacht wordt als het gaat om verantwoord ondernemen. Het principe van due diligence/ gepaste zorgvuldigheid staat hierin centraal. Bedrijven moeten met gepaste zorgvuldigheid/due diligence handelen, zij moeten mogelijke 'negatieve gevolgen' of risico's in hun toeleveringsketen op het gebied van arbeidsrechten- en mensenrechtenschendingen en milieuschade in kaart brengen en beoordelen. Het due diligence proces vereist dat een bedrijf vervolgens stappen neemt om die negatieve gevolgen te voorkomen, te stoppen of te beperken, en te monitoren hoe dat uitpakt. Indien van toepassing, moet een bedrijf zorg dragen voor herstel of compensatie, en daarover communiceren. Dit is een continu proces, waarin de stappen steeds opnieuw doorlopen dienen te worden.

De UNGPs en de OESO-richtlijnen, inclusief het principe van due diligence/ gepaste zorgvuldigheid, zijn ook zeer relevant voor het Nederlandse beleid op Maatschappelijk Verantwoord Inkopen (MVI), met name voor beleid inzake ketenverantwoordelijkheid en de Internationale Sociale Voorwaarden. Aanbestedende diensten kunnen op verschillende manieren invulling geven aan de uitvoering van de ISV.

Vooruitlopen op wetgeving

Hoe belangrijk de UNGPs en de OESO Richtlijnen ook zijn, het gaat hier nog steeds om soft law. Niet alle bedrijven gedragen zich even verantwoordelijk en er is geen sprake van een gelijk speelveld. In antwoord hierop zijn er de afgelopen jaren in Europa, en in Nederland, belangrijke stappen gezet en beloftes gedaan om wetgeving te introduceren die bedrijven verplicht om het due diligence proces toe te passen en verantwoordelijkheid te nemen voor arbeidsrechten in hun toeleveringsketen. De overheid heeft, met of zonder bindende regels voor bedrijven, als opdrachtgever/inkoper van hoog-risico-producten een inspanningsverplichting om duidelijke eisen te stellen aan opdrachtnemers/leverende bedrijven.

Weinig informatie over herkomst

Veel is onbekend over de herkomst van bedrijfskleding-met-leer die door de Nederlandse overheid wordt ingekocht. Slechts weinig merkbedrijven en retailers publiceren lijsten van hun toeleveranciers. Dit geldt ook voor marktpartijen die aan de overheid leveren. Als bedrijven al informatie over productielocaties vrijgeven, dan gaat het vrijwel altijd om de producenten van eindproducten, niet over leerlooierijen. Over de herkomst van huiden is [nog minder bekend](#). Precieze gegevens ontbreken over de verschillende soorten artikelen, het percentage leer dat in de verschillende artikelen verwerkt is, de inkoopvolumes, en de waardes. Artikelen-met-leer maken vaak onderdeel uit van een groter perceel of een raamovereenkomst. De onderdelen van percelen en raamovereenkomsten worden meestal niet in detail omschreven.

Het [Register Contracten Rijksinkoop](#) bijvoorbeeld, bevat een overzicht van goederen en diensten die meer ministeries regelmatig gebruiken, zoals kantoorartikelen of catering. Het register van 1 december 2022 omvat onder de Categorie Bedrijfskleding negen bladzijden met bedrijfskledingcontracten ten behoeve van een grote hoeveelheid overheidsdiensten. De perceelomschrijvingen zijn erg summier en bieden geen enkele informatie over de artikelen of materialen.

Toepassing van de internationale sociale voorwaarden

Eén van de instrumenten die de overheid toepast om beter grip te krijgen op arbeidsomstandigheden in de eigen inkoopketens zijn de zogenaamde Internationale Sociale Voorwaarden (ISV). De ISV-bestekteksten dateren van 2017, en maken ook deel uit van de [Uitvoeringsagenda ISV](#) van de rijksoverheid van juni 2022. De overheid heeft acht risicocategorieën vastgesteld – waaronder bedrijfskleding.

Als opdrachtgever moet de rijksoverheid de ISV opnemen in de contractfase van aanbestedingen in de acht risicocategorieën, bij geraamde waarden groter of gelijk aan de Europese [drempelbedragen](#). Opdrachtnemers worden op deze manier verplicht een due diligence-proces te doorlopen.

Het staat overheden vrij om dit rijksbeleidskader ook toe te passen wanneer dat niet verplicht is. Naast de rijksoverheid nemen ook lagere/decentrale overheden de ISV in contracten op in de vorm van een due diligence-verplichting. Niets weerhoudt opdrachtgevers er bovendien van de ISV ook onder de drempelwaarde toe te passen. Ook in de gunningsfase kunnen de ISV worden toegepast²². De ISV Uitvoeringsagenda van 2022 en het [Manifest Maatschappelijk Verantwoord Opdrachtgeven en Inkopen \(MVOI\)](#) zetten dit expliciet uiteen. De Europese gids [Sociaal kopen – Gids voor de inachtneming van sociale overwegingen bij overheidsaanbestedingen \(2e editie\)](#) van 2021 laat zien dat ook de Europese aanbestedingsrichtlijn hier mogelijkheden voor biedt.

Kritische blik op Nederlands MVI-beleid.

In 2021 heeft het [MVO Platform](#), een netwerk van Nederlandse maatschappelijke organisaties en vakbonden die actief zijn op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen, een doelgerichte [steekproef](#) uitgevoerd waarbij twintig aanbestedingen van de rijksoverheid onder de loep werden genomen. Hier zaten vijf aanbestedingen van bedrijfskleding bij. Bij 85 procent van de onderzochte aanbestedingen was slechts op matige, beperkte of zelfs onvolledige wijze aandacht besteed aan verantwoorde ketens, terwijl het wel ging om producten uit ketens met ernstige misstanden. De vijf kledingaanbestedingen scoorden ronduit slecht: bij twee aanbestedingen was op matige wijze aandacht besteed aan verantwoorde ketens; bij twee aanbestedingen slechts op beperkte wijze, en in één geval was de aandacht helemaal onvoldoende.

Toepassen van ISV bij de inkoop van bedrijfskleding (al dan niet met leer) in de praktijk

Bij aanbestedingen boven de Europese drempelwaarde is de Rijksoverheid vanuit het vastgestelde inkoopbeleid verplicht de ISV toe te passen bij de inkoop van bedrijfskleding. Hoe pakt dat in de praktijk uit? Uit geraadpleegde aanbestedingsdocumenten en gesprekken met betrokkenen over de inkoop van bedrijfskleding-met-leer komt het volgende beeld naar voren:

- Opdrachtgevers en opdrachtnemers hebben leer niet op hun radar als potentieel problematisch materiaal. De specifieke risico's bij de productie van bedrijfskleding-met-leer worden niet onderkend.
- Inkopers die zich vooraf willen informeren over de risico's in de kledingketen maken wel gebruik van de door MVO Nederland ontwikkelde [MVO-Risicochecker](#).
- In de aanbestedingsleidraad wordt vaak (een variant op) de volgende standaardtekst opgenomen: Op deze aanbesteding zijn de Internationale Sociale Voorwaarden (ISV) van toepassing conform het beleid van de Rijksoverheid. De Aanbestedende dienst verlangt dat opdrachtnemer bij de uitvoering van de overeenkomst een bijdrage levert aan het bewust worden van de effecten die de opdracht heeft op de arbeids- en mensenrechtensituatie in zijn productketen. Opdrachtnemer moet zich inspannen om de risico's van schending van normen in beeld te brengen en om daadwerkelijke schendingen te voorkomen of op te lossen. Het gaat hierbij om: De fundamentele arbeidsnormen, zoals vastgesteld in de conventies van de International Labour Organisation (ILO), inzake afschaffing van dwangarbeid en slavernij (29, 105), afschaffing van kinderarbeid (138, 182), vrijwaring van discriminatie op het werk en in beroep (100, 111), de vrijheid van vakvereniging en recht op collectief onderhandelen (87, 98); De mensenrechten uit de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) en uitwerking daarvan in bindende verdragen, die arbeids- en bedrijfsrelevant zijn. Door in te schrijven bevestigt inschrijver zich akkoord met de verplichting tot naleving van bovenstaande Sociale Voorwaarden. Dit is erg weinig gedetailleerd.
- De ISV worden niet of nauwelijks in de aanbestedingsstukken opgenomen, terwijl het beleidskader alle ruimte biedt om de ISV voorafgaand aan de selectiefase aan gegadigden mee te geven (via Tendersnet en TED).

- In de contractfase, dus nadat er gegund is, moeten opdrachtnemers een risico-analyse en een plan van aanpak aanleveren. In de praktijk blijkt dat de kwaliteit daarvan regelmatig tekort schiet. Opdrachtgevers gaan wel de dialoog aan met leveranciers over risicoanalyse en plan van aanpak, maar gebrek aan tijd en/of onvoldoende kennis van de keten maken effectieve monitoring dikwijls onmogelijk.
- Het gebrek aan ketentransparantie wordt als een belangrijk issue erkend, maar opdrachtgevers vragen opdrachtnemers niet standaard om de gehele toeleveringsketen met alle schakels in kaart te brengen, in de uitvraag noch in gesprekken tijdens contractfase.
- De inkooppraktijken van bedrijven die in lagelonenlanden laten produceren hebben een enorme invloed op arbeidsomstandigheden op de werkvloer van hun toeleveranciers. De purchasing practices van buyers, waaronder de inkoop-prijs bij de fabriek en contractvoorwaarden als levertijd en betalingstermijn kunnen suppliers behoorlijk in het nauw brengen, wat zijn weerslag heeft op lonen en werktijden. Toch lijkt dit geen onderwerp van gesprek te zijn tussen opdrachtgevers en opdrachtnemers bij Nederlandse overheidsaanbestedingen van bedrijfskleding-met-leer.

Mensvriendelijk inkopen

In het [Inkoopbeleid Politie 2022](#) wordt uitgelegd wat de Politie verstaat onder maatschappelijk verantwoord inkopen. Door toepassing van de ISV wil de Politie “mensvriendelijk inkopen” om risico’s op schendingen van mensenrechten in de productieketen terug te dringen. Onderwerpen die genoemd zijn: kinderarbeid, slavernij, ongelijke rechten voor mannen en vrouwen, eerlijk loon, een veilige werkomgeving. De Politie wil samen met opdrachtnemers inzicht krijgen in de keten om waar mogelijk na evaluatie verbeteringen door te voeren in nieuwe/vergelijkbare aanbestedingen.

Bij de inkoop van kleding wordt een landenrisico-analyse gemaakt. Daarnaast gebruikt de Politie de [MVO Risico Checker](#). Ook wordt gebruik gemaakt van de reisadviezen van het Ministerie van Buitenlandse Zaken. De Politie koopt niet in bij producenten in ‘rode landen’, omdat de eigen inkopers die landen niet kunnen bezoeken in verband met veiligheidsrisico’s. Bij de meeste aanbestedingen vraagt de Politie (potentiële) leveranciers bij de inschrijving hun onderaannemers te vermelden en ook productielocaties te noemen. Onderaannemers moeten het [Uniform Europees Aanbestedingsdocument \(UEA\)](#) invullen, een eigen verklaring over financiële toestand, bekwaamheden, en geschiktheid voor de aanbestedingsprocedure. Een inschrijver kan alleen tussen onderaannemers switchen als de Politie daarop akkoord geeft. De Politie eist ook een ‘ILO verklaring’ van de productielocaties

Na de gunning en voordat de productie van start gaat, voert de Politie soms zelf audits uit bij productielocaties. Dat zijn aangekondigde bezoeken, waarbij het productiebedrijf geaudit wordt, alsook het productieproces, om te checken of de toezeggingen gedaan door de opdrachtnemer geloofwaardig zijn. Om de duurzaamheidsclaims van een leverancier te checken kunnen inkopers van de Politie naar certificaten, filmpjes van de werkvloer en aanvullende informatie vragen.

Dit systeem van kwaliteitschecks staat helaas onder druk door de grote bezuinigingen waar de Politie al jaren mee te maken heeft²³.

Aanbevelingen om de overheidsinkoop effectiever te laten bijdragen aan het terugdringen van misstanden bij de productie van bedrijfskleding-met-leer

Deze aanbevelingen zijn bedoeld voor iedereen die betrokken is bij de overheidsinkoop van bedrijfskleding-met-leer: beleidsmakers, opdrachtgevers, inkopers, contractmanagers, alsook marktpartijen, geïnteresseerde/potentiële leveranciers en uiteindelijke opdrachtnemers. Al deze partijen hebben een rol te spelen bij de verduurzaming van de overheidsinkoop van bedrijfskleding-met-leer.

Het gaat erom dat opdrachtgevers (in casu centrale en decentrale overheden) hun opdrachtnemers (in casu leveranciers) eraan houden dat zij met gepaste zorgvuldigheid handelen en dat zij in hun internationale ketens duurzaam en verantwoord ondernemen. Tot het door de overheid aangeboden instrumentarium behoren onder andere de Internationale Sociale Voorwaarden, de ISV-Uitvoeringsagenda (met name de [19 acties](#)), en het Categorieplan Bedrijfskleding 2022-2024.

Veel van wat hieronder aangeboden wordt is breder toepasbaar dan enkel op bedrijfskleding-met-leer.

- Maak ISV verplicht voor alle overheidsaanbestedingen in deze productcategorie; niet alleen voor aanbestedingen waarbij de aanbestedende diensten gezamenlijk inkopen via de Categorie, maar voor alle aanbestedingen van centrale en decentrale overheden. Ook voor aanbestedingen onder Europese drempelwaarden. Houdt daarbij rekening met proportionaliteit.
- Vraag vakbonden en NGO's met kennis van de sector nadrukkelijker input te leveren bij het opstellen en tussentijds evalueren van Categorieplannen.
- Verwijs in het Categorieplan naar relevant onderzoek en risico-analyses met betrekking tot de productie van leer en lederwaren, om aanbestedende diensten op weg te helpen.
- Durf ambitieus te zijn. Dat wat de rijksoverheid aanreikt inzake MVI, is wat er minimaal nodig is, maar de MVI-lat kan hoger gelegd worden. Formuleer heldere MVI ambities, op basis van een eigen risicoanalyse en -prioritering. Communiceer deze ambities, en wat daarmee gedaan wordt, binnen de eigen organisatie en naar externe (markt)partijen.
- Bouw binnen de gehele inkooporganisatie kennis en capaciteit op inzake gepaste zorgvuldigheid/duel diligence en de ISV:
  - Maak medewerkers vrij voor duurzaamheid.
  - Stel naast inkopers ook contractmanagers aan (als dat nog niet het geval is).
  - Biedt gerichte opleidingstrajecten aan voor inkopers en contractmanagers inzake due diligence, zoals bijvoorbeeld de [nieuwe e-learning van PIANOo over ketenverantwoordelijkheid en ISV](#).
  - Maak gebruik van de steun van de [MVI-kennisambassadeurs](#).

- Blijf op de hoogte van ontwikkelingen op het gebied van standaarden, verbeterinitiatieven, social auditing, certificering, wetgeving, etcetera.
- Blijf op de hoogte van ontwikkelingen in de wereldwijde kledingindustrie en productie van bedrijfskleding-met-leer: waar wordt wat geproduceerd?
- Blijf op de hoogte van arbeidsrechtenkwesties in productielanden, door middel van publicaties en campagnes van arbeidsrechtenorganisaties en -media.
- Vaar niet blind op certificeringen en verbeterinitiatieven in de kleding- en lederwarenindustrie; die bieden vaak schijnzekerheid. Kijk kritisch en systematisch naar de volgende aspecten:
  - Is er aandacht voor (de risico's bij) de productie van leer, op het gebied van milieu en mensenrechten?
  - Governance: hebben maatschappelijke organisaties, ook uit productielanden, een positie/stem in het initiatief?
  - Heeft het initiatief een goed functionerend klachtenmechanisme?
  - Focus: richt het initiatief zich op één onderwerp of op due diligence in bredere zin?
  - Dienstenaanbod: wat biedt het initiatief aan, alleen audits/assessments of een breder palet aan ondersteuning van leden?
  - Kwaliteit en onafhankelijkheid van de geboden social audits.
  - Ketentransparantie: welke mate van publieke transparantie vraagt het initiatief van haar leden, tot welke schakel van de keten? Inclusief leerlooierijen, slachterijen, veehouderijen? Welke mate van transparantie biedt het initiatief zelf?
  - Rapportage: wat voor rapportageverplichtingen legt het initiatief haar leden op? Gaat het hierbij om publieke verantwoording?
  - Ketenverantwoordelijkheid en inkooppraktijken: stimuleert het initiatief haar leden hun eigen inkooppraktijken onder de loop te nemen en te verbeteren?

Verbeterinitiatieven

De afgelopen decennia is de druk op kleding- en schoenenbedrijven toegenomen om aan te tonen dat zij niet betrokken zijn bij misstanden in hun uitbestede productieketens. In de loop van de tijd heeft een scala aan verbeter- en certificeringsinitiatieven het licht gezien, waaronder bijvoorbeeld Fair Wear, Fair Labor Association (FLA), Ethical Trading Initiative-UK (ETI), het voormalige Nederlandse Convenant Duurzame Kleding en Textiel (CKT) (van kracht van 2016 tot eind 2021), het Duitse Partnership for Sustainable Textiles (PST), ACT, Working Group on Responsible Purchasing Practices. Deze initiatieven – vaak met een specifieke focus op een bepaald thema, bijvoorbeeld milieuaspecten van leerproductie, leefbaar loon, verantwoorde inkooppraktijken – vragen hun leden (bedrijven) om hun ketens te verduurzamen op basis van een gemeenschappelijke vrijwillige gedragscode of verklaring. Specifiek voor de lederwarensector zijn er de Leather working Group (LWG) en de Sustainable Leather Foundation. Het Italiaanse Institute of Quality Certification for the Leather Sector (ICEC) certificeert leerlooierijen inzake managementsystemen voor gezondheid en veiligheid op de werkvloer.

Verbeterinitiatieven kunnen een vliegwiel voor verbetering zijn: samenwerking tussen bedrijven kan tot effectieve actie leiden; sommige verbeterinitiatieven hebben een klachtenmechanisme voor arbeiders in de keten; soms kan er een ambitieuze consensus over due diligence uit rollen. In de meeste gevallen echter komt de stem van arbeiders niet of nauwelijks aan bod, en heeft de industrie een onevenredig grote inbreng. Van een betekenisvolle stakeholderdialoog met maatschappelijke organisaties – waar de UNGPs toe oproepen – is meestal geen sprake. Het vrijwillige karakter van de initiatieven staat bestendige verbetering in de weg.

Uitzonderingen op deze regel zijn enige wettelijk bindende overeenkomsten, zoals het [International Accord for Health and Safety in the Textile and Garment Industry](#) en de [Agreements to Combat Gender-Based Violence in Lesotho's Garment Industry](#). Het staat bedrijven vrij zich aan te sluiten, of niet, maar eenmaal aangesloten zijn bedrijven verplicht om actie te ondernemen.

- Wees kritisch op de eigen inkooppraktijk van bedrijfskleding-met-leer, en overweeg de volgende opties ter verbetering:
  - Korter maken van de toeleveringsketen door bepaalde schakels (importbedrijven, distributeurs, grootwinkelbedrijven, superhandelaren) te elimineren.
  - Weging prijs-kwaliteit (duurzaamheid valt onder kwaliteit) herijken. ISV in de gunning toepassen en substantieel mee laten wegen.
  - Meerjarencontracten en raamcontracten, om voldoende tijd te hebben voor dialoog, verbetering en handhaving met betrekking tot ISV.
  - Investeren in vertrouwensrelaties met leveranciers.
  - In zee gaan met MKB-bedrijven – deze bedrijven kunnen wel degelijk impact hebben op arbeidsomstandigheden bij hun ketenpartners.
- Integreer ISV in het gehele inkoopproces van bedrijfskleding-met-leer:
  - Stel een gestroomlijnde marktvisie op om potentiële leveranciers te informeren over beleid en eisen inzake due diligence en ISV. Communiceer verwachtingen duidelijk aan de markt. Eisen en verwachtingen kunnen metertijd uitgebouwd worden (voor zover deze niet leiden tot een wezenlijke wijziging van de opdracht).
  - Organiseer marktdialogen, waar ook maatschappelijke organisaties aan deel kunnen nemen. Leg deelnemers voorafgaand aan marktconsultatie vragenlijsten met betrekking tot ISV voor, om de input bij de consultatie te bespreken.
  - Betrek (potentiële) producenten van bedrijfskleding-met-leer in de dialoog met (potentiële) opdrachtnemers over de ISV.
  - Neem de ISV op in de contractvoorwaarden (uitvraag/vraagspecificatie), naast of in plaats van uitvoeringsvoorwaarden, zodat potentiële opdrachtnemers voorafgaand aan de selectiefase weten wat er van ze verwacht wordt.
  - Neem specifieke vragen over leer op in de bestektekst. Zit er leer in deze artikelen? Hoeveel? Waar worden deze artikelen gemaakt (precieze info: naam & adres van de fabriek). Waar komt het leer dat in deze artikelen verwerkt zit vandaan? (precieze informatie: naam en adres van leerlooierij).
  - Maak in bestekteksten gebruik van de juiste [Common Procurement Vocabulary \(CPV-codes\)](#), zodat opdrachten goed vindbaar zijn voor ondernemingen.
  - Vraag potentiële opdrachtnemers al in de selectie/gunningsfase een risicoanalyse en plan van aanpak te overleggen.
  - Werk niet als vanzelfsprekend met modelcontractvoorwaarden – maatwerk is soms nodig, afhankelijk van het product en het land van herkomst, en de risico's die daar mee samenhangen.

- Neem in het contract op dat een opdrachtnemer niet van onderaannemer mag veranderen zonder expliciete toestemming van de opdrachtgever.
  - Neem ISV op in contractmanagement en vendor- of leveranciersmanagement, ofwel houdt levend wat er in de aanbesteding geëist wordt op het gebied van ISV; manage op inhoud.
  - Faciliteer dat inkopers of auditors productielocaties in de keten van bedrijfskleding-met-leer kunnen bezoeken – maak daar budget voor vrij. Mits goed voorbereid, ook met input van lokale stakeholders uit het maatschappelijk middenveld, kunnen zulke bezoeken waardevolle informatie en een beeld van de werkelijkheid op de werkvloer verschaffen.
  - Laat producenten contracten (tussen opdrachtgever en opdrachtnemer) meetekenen.
- Stel hoge eisen aan (potentiële) leveranciers van bedrijfskleding-met-leer, en baseer de beoordeling op, onder andere:
    - Het verstrekken van specifieke informatie over toepassing van leer in bedrijfskleding.
    - Deelname aan goed opgezette verbeterinitiatieven. Ken extra punten toe voor deelname aan initiatieven met een wettelijk afdwingbaar karakter, de zogeheten enforceable brand agreements zoals het International Accord, en het Lesotho Agreement – zie boven.
    - Deelname aan het Common Framework for Responsible Purchasing Practices en de Learning and Implementation Community' (LIC) van the CFRPP – zie boven.
    - Aantoonbare stakeholderdialoog met maatschappelijk organisaties in Nederland en, waar mogelijk, internationaal. Dit is belangrijk in alle stappen van het due diligence proces, zie bijvoorbeeld <https://www.mvoplatform.nl/betekenisvolle-stakeholderbetrokkenheid-bij-due-diligence/>. Denk daarbij aan Schone Kleren Campagne/Clean Clothes Campaign, FNV, CNV, MVO Platform.
    - Ketentransparantie – zorg dat alle schakels van de keten in kaart gebracht worden, inclusief leerlooierijen, slachterijen, subcontractors en thuiswerkers, indien mogelijk ook veehouderijen, en dat deze keteninformatie publiekelijk gedeeld wordt in lijn met de hoogst geldende standaarden.
    - Goed onderbouwde risicoanalyse en -prioritering op basis van ernst en waarschijnlijkheid.
    - Vraag om foto- en filmmateriaal om een beeld te krijgen van omstandigheden op de werkvloer bij productielocaties in de keten.

Eindnoten

- 1 Rijksoverheid, Nationaal Plan Maatschappelijk Verantwoord Inkopen 2021-2025, <https://www.pianoo.nl/nl/themas/maatschappelijk-verantwoord-inkopen/beleid-en-uitvoering/nationaal-plan-maatschappelijk>.
- 2 https://togetherfordecentleather.org/wp-content/uploads/2021/08/Leather-products-from-Bangladesh_final.pdf;
<https://togetherfordecentleather.org/wp-content/uploads/2021/05/LeatherProductsFromIndia.pdf>;
<https://togetherfordecentleather.org/wp-content/uploads/2021/05/Leather-products-from-Pakistan.pdf>.
- 3 Wisselkoers van Pakistaanse Roepie naar Euro, 22 maart 2023.
- 4 Superhandelaren zijn bedrijven die producten in bulk inkopen bij fabrikanten of distributeurs en die producten vervolgens verkopen aan detailhandelaren of andere bedrijven.
- 5 <https://togetherfordecentleather.org/wp-content/uploads/2022/09/Report-Conditions-in-Bangladeshs-leather-industry-final.pdf>; <https://togetherfordecentleather.org/wp-content/uploads/2023/01/Pakistan-field-research-report.pdf>; <https://togetherfordecentleather.org/threadbare-working-conditions-at-south-indian-leather-based-workplaces/>.
- 6 Het CBI is onderdeel van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO). De RVO valt onder het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. <https://www.cbi.eu/about>.
- 7 CBI, "Het Europese marktpotentieel voor werkkleding", <https://www.cbi.eu/market-information/apparel/workwear/market-potential>.
- 8 European Commission, DG Trade, Access2Markets, <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/statistics?includeUK=true>: Productgroep: 42032910: Beschermende handschoenen van leder of kunstleder, voor alle beroepen.
- 9 Bron: Globalwits (<https://g4.globalwits.cn>). Gebaseerd op de waarde van de zendingen. Uitvoer uit India en Pakistan.
- 10 GS-code 640340: Schoeisel; met metalen neus, buitenzool van rubber, van kunststof, van leder of van kunstleder, bovendeel van leder. Bron: <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/statistics?includeUK=true>
- 11 <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/rapporten/2022/01/21/categorieplan-bedrijfskleding/Categorieplan+Bedrijfskleding.pdf>, blz. 14.
- 12 Categorie Bedrijfskleding Rijk 2022 t/m2024, versie 1.0, januari 2022, <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/rapporten/2022/01/21/categorieplan-bedrijfskleding/Categorieplan+Bedrijfskleding.pdf>, blz.23.
- 13 <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/rapporten/2022/01/21/categorieplan-bedrijfskleding/Categorieplan+Bedrijfskleding.pdf>, blz.11
- 14 <https://www.politie.nl/binaries/content/assets/politie/onderwerpen/zakendoen-met-de-politie/inkoopbeleid-2022.pdf>
- 15 <https://www.politie.nl/binaries/content/assets/politie/onderwerpen/zakendoen-met-de-politie/visie-op-duurzaamheid-versie-2020.pdf>
- 16 Somo in gesprek met de Politie, 21 december 2022 en 15 en 23 maart 2023.
- 17 Ministerie van Defensie, STRONG Soldier Transforming Ongoing, Actueel en Planning, <https://www.defensie.nl/onderwerpen/materieel/kleding-en-uitrusting/actueel-en-planning>
- 18 https://magazines.defensie.nl/vliegendehollander/2021/05/03_nieuwe-gevechtslaarzen
- 19 Sergeant Marco Venema, teamleider bij het KPU Bedrijf, aan het woord in Vlog 11: Dennis op bezoek bij het KPU in Soesterberg, https://www.youtube.com/watch?v=FPQbkh7VP_0
- 20 <https://www.haix.com/en/made-in-europe/>
- 21 Oger Corporate Fashion Statements, KPU-Bedrijf -case, <https://www.ogercorporatefashionstatements.com/cases/kpu-bedrijf/>
- 22 Nota Bene: Als de ISV worden toegepast, dan dient dit in de aanbestedingsstukken te worden opgenomen. Na gunning is wijziging slechts beperkt mogelijk vanwege het risico op een wezenlijke wijziging (dit leidt tot verplichting tot heraanbesteden).
- 23 SOMO in gesprek met de Politie op 21 december 2022, 15 en 23 maart 2023.

Colophon

Maatschappelijk Verantwoorde Overheidsinkoop van bedrijfskleding-met-leer

Pak risico's op arbeidsrechtenschendingen bij de productie van bedrijfskleding-met-leer aan, door ambitieuze toepassing van de Internationale Sociale Voorwaarden (ISV)

Maart 2023

Auteurs Pauline Overeem (SOMO) en Liesbeth Unger (Human Rights@Work)

Met dank aan Astrid Donders, Tactisch inkoper bij de Politie; Aletta Westra, Systeemspecialist bij de Categorie Bedrijfskleding Rijk/Ministerie van Defensie; Loes de Kort en Marita Mitrovic, van het Ministerie van Buitenlandse Zaken; Marianne Oomen, Adviseur Maatschappelijk Verantwoord Opdrachtgeven & Inkopen en Mariska Verseveld, jurist, bij PIANOO Expertise-centrum Aanbesteden; Trude Vredeveld, Netwerkcoördinator MVO Platform, Virginia Sandjojo, Coördinator bij SOMO.

Layout & infographics Frans Schupp

Foto's Together for Decent Leather

Citaten De citaten op pagina's 4 en 5 zijn afkomstig uit gesprekken van fotografe Insiya Syed met Pakistaanse leerwerkers in juni 2022, in Karachi, Pakistan. De namen zijn gefingeerd, om de arbeiders te beschermen tegen eventuele repercussies van hun werkgevers.

Stichting Onderzoek Multinationale Onder-

nemingen (SOMO) is een kritisch, onafhankelijk kenniscentrum zonder winst-oogmerk, gericht op multinationals. SOMO onderzoekt sinds 1973 op eigen initiatief multinationals en de gevolgen van hun activiteiten op mens en milieu.

Deze publicatie is onderdeel van het Together for Decent

Leather-project, en is tot stand gekomen met financiering van de Europese Unie. De inhoud van de publicatie is de volledige verantwoordelijkheid van SOMO en geeft niet noodzakelijkerwijs de positie van de donor weer.

